

Choliqushi (roman).

Rashod Nuri Guntekin

Turkchadan Mirzakalon Ismoiliiy tarjimasii

Birinchi qism

B..., 19... yil, sentyabr.

To'rtinchi sinfda edim. Yoshim o'n ikkilarda bo'lishi kerak. Frantsuz tili muallimamiz Aleksi opa bir kun bizga inshodan vazifa topshirdi. "Hayotdagi ilk xotiralaringsizni yozishga harakat qiling. Ko'raylik-chi, nimalarni eslar ekansizlar. Sizlar uchun bu ajoyib xayol mashqi bo'ladi", — degan edi u.

Hech esimdan chiqmaydi: sho'xligimdan, sergapligimdan bezor bo'lgan murabbiyalaringizni meni o'rtoqlarimdan ayirib, sinf burchagidagi bir kishilik kichkina partaga o'tqazib qo'yishgan edi.

Mudira aytgandek, men "dars paytida qo'shnilarimni gapga tutmaslikni, o'qituvchimizning so'zlarini odob bilan tinglashni o'rganguningizga qadar" u yerda surgun hayot kechirishga mahkum edim.

Bir yonimda kattakon yog'och ustun bor: nimaiki qilinsa pinagini buzmaydigan va orasira pakkimning uchi bilan u yer-bu yeriga ozor berganimda mardona chidab turadigan vazmin, uzun, gung qo'shni.

Narigi yonimda esa monastir tarbiyasiga mos salqin va g'amgin olaqorong'ilikni saqlash uchun yasab qo'yilganga o'xshagan, darpardalari hech mahal ochilmaydigan uzun deraza. Men soz narsa kashf qildim: ko'ksimni partaga suyab, iyagimni bir oz ko'tarsam, deraza darpardalari tirqishidan osmonning bir bo'lagi-yu, akatsiya shoxlari orasidan bitta uy derazasi bilan balkon panjarasi ko'rinar edi.

To'g'risini aytganda, manzara unchalik chiroyli emasdi. Deraza hamisha yopiq turar, balkon panjarasida esa har doim chaqaloqning yo'rgaklari yoyib qo'yilgan bo'lar edi.

Lekin men shu narsalarni ko'ra olganim uchun ham xursand edim.

Dars paytlarida qo'llarimni iyakka tirab, o'qituvchilarimga nihoyatda xudojo'y ko'rinish uchun lozim bo'lgan bir alfozda ko'zlarimni ko'kka — deraza eshigi tirqishidan ko'ringan haqiqiy osmonga tiksam, ular meni insofga kira boshlabdi, deb suyunishardi. Men murabbiyalaringizni shu zaylda aldar, ular bizdan yashirmoqchi bo'lgan hayotni tomosha qilayotgan kishiday quvonar, aldaganim va intiqom olayotganim uchun huzur qilardim.

Aleksi opa vazifani tushuntirib bo'lgandan so'ng bizni yozishga qo'yib berdi.

Oldingi partalarga husn berib turgan og'ir tabiatli peshqadam o'quvchi qizlar alaqachon ishni boshlab yuborishdi. Ularning yonida o'tirmasam ham, nimalar yozayotganlarini kiftlari ustidan ko'rib turganday bo'lar edim: "Ilk xotiramda qolgan birdan-bir narsa mehribon onajonimning kichkina karavotcham ustiga egilgan oltin sochli aziz boshi, menga mehru muhabbat bilan kulimsiragan havorang ko'zlaridir..." tarzida shoirona yolg'on... Aslida esa onalar oltin va havoranglardan boshqa ranglarda ham bo'ladilar. Faqat so'rlar*ning o'quvchilari qalamidan shunday ranglarga bo'yali chiqish u bechoralar uchun bir majburiyat, biz uchun esa odat edi.

Menga kelsak, men butunlay boshqacha qiz edim. Juda yoshligimda ayrilgan onamdan esimda nihoyatda oz narsa qolgan. Lekin onamning oltin sochli, havorang ko'zli bo'lmanini aniq bilaman. Shunday bo'lgandan keyin, asl qiyofasini o'zgartirib tushuntirishga va bundan mamnun bo'lishga hech qanday kuch meni majbur qilolmaydi...

* * *

"Nima yozsam ekan?" degan o'y meni qiynardi. Devorda Bibi Maryamning bo'yoqli surati tagiga osib qo'yilgan kakkuli soat tinmay yurib turibdi, men esa hali ham anqayib turibman. Boshimdagi lentani yechdim, sochlarimni sekin-asta ko'zimga tushira boshladim. Bir qo'lim bilan qalamni og'zimga tiqib, uni tilim bilan aylantirib o'tirdim.

Faylasuflarning, shoirlarning bir narsa yozib turganda burun qashish, bag'baqalarini cho'zish kabi g'alati odatlari bor-da axir... Qalam tishlab sochimni ko'zimga tushirib o'tirishim ham mening chuqur xayol surayotganligimni bildirishi kerak.

Xayriyatki, menda xayolotga berilish paytlari juda kam bo'lardi. Aks holda, hayotim ertaklardagi Chorshanba ayol o'choq onasining hayoti singari chigal-butal bo'lib o'tar edi.

Oradan yillar o'tdi. Mana endi begona bir shaharda notanish bir mehmonxona nomerida o'tirib xotiralarimni yozyapman... Sira tongi yorishmaydigandek tuyulgan tun azobidan qutulish uchun xotiralarimni yozib turgan shu soatimda bir qo'lim yosh bolalik chog'larimdagi singari yana sochlarimni to'zg'itib, ko'zlarim ustiga tushirish bilan mashg'ul.

Buning sababi atrofdagi hayot oqimiga o'zini qo'yib yuboradigan yengiltak, beparvolik ekanligimdan bo'lsa kerak, deb o'ylayman. Og'ir kunlarda o'z-o'zim, o'z fikrlarim bilan tanho qolish uchun ko'zlarim bilan dunyo orasiga shu sochlarimni parda qilib qo'yishga tirishardim.

Qalamni kabob sixiday tishlarim orasida aylantirishimga kelsak, to'g'risini aytsam, buning hikmatini o'zim ham bilmayman. Butun bilganim shuki, lablarimdan binafsha siyoh dog'lari arimas edi. Hatto bir kun, endi ko'zga ko'rinib kelayotgan qizlik chog'larimda, maktabimga meni ko'rgani kelgan bir odamning oldiga mo'ylov qo'ygan kishiday chiqdim-u, uyalganimdan yerga kirib ketayozdim.

Nima to'g'rida gapirayotgan edim? Ha... Aleksi opaning ilk xotiralarni yozdirmoqchi bo'lgan inshosi to'g'risida...

O'sha kuni har qancha o'ylasam ham, faqat shu narsalarnigina yozganim esimda:

"Men baliqlar singari ko'l ichida tug'ilganga o'xshayman. Onamni es-es bilaman... Otam, enagam, xizmatkorimiz Husayn ham esimda... Bir kun meni ko'chada quvgan qora laychani... Bir kun to'la savatdan yashiriqcha uzum olayotganida barmog'imni chaqib olgan arini... Ko'zim og'riganda tomizilgan qizil dorini... Mehribon Husayn bilan Istanbulga kelganimizni... Ha, shularga o'xshash ko'p narsalarni eslayman... Lekin bulardan hech biri ilk xotira emas... o'zim yaxshi ko'rgan ko'lda, quyuq yaproqlar orasida qip-yalang'och bo'lib cho'milib yurgan vaqtlarimdagiday eski xotiralar emas... Dengizday poyonsiz bir ko'l... "Ichida katta-katta yaproqlar, atrofida daraxtlar bo'lsa, bu ko'l qanday qilib dengizday katta bo'lishi mumkin?" deyarsizlar... Xudo haqqi, yolg'on

so'zlayotganim yo'q, o'zim ham sizlarga o'xshab hayronman... Ammo, aslida shunday bo'lgandan keyin ilojim qancha?.."

Inshom sinfda o'qilganda, dugonalarim men tomonga o'girilishib, qahqaha urib kulib yuborishdi. Bechora Aleksy opa ularni tinchitish uchun anchagina zahmat chekdi.

* * *

Qizig'i shuki, Aleksy opa qora kiyimi ichida kosov singari bo'yi, ohorli oppoq yoqasi, saroy xonimining peshonaga tortilgan chorshafiga o'xshab bosh kiyimi tagidan ko'rinib turgan sekilli qonsiz yuzi va anorgul singari qip-qizil lablari bilan hozir ro'paramda paydo bo'lib, yana o'sha savolni bersa, hozir ham o'shandan boshqa javob topolmasam kerak, yana baliqday ko'lda tug'ilganimni ayta boshlayman.

Keyinchalik u yoq-bu yoqdan surishtirib bilsam, bu ko'l Musul atrofida, oti doim esimdanda chiqib qoladigan bir kichkina qishloq yonboshida ekan; mening poyonsiz dengizim chakalak orasidagi quruq irmoqdan qolgan bir hovuch suvdan iborat ekan.

* * *

Otam u mahallar Musulda xizmat qilar ekan. Men ikki yarim yoshlar chamasida ekanman. Yoz shu qadar issiq kelibdiki, shaharda turishning iloji qolmagandan keyin, otam meni onam bilan qishloqqa keltirib qo'yishga majbur bo'libdi. O'zi esa har kuni ertalab otda Musulga tushar, kechqurunlari, kun botgandan keyin yana qaytib kelar ekan.

Onam menga qaray olmaydigan ahvolda qattiq kasal ekan. Shuning uchun ancha vaqtlargacha qarovsiz qolibman... Oylab xizmatkorlar uyida sarson bo'libman. Keyin qishloqlarning biridan Fotima degan kimsasiz bir arab xotinni topishgan. Fotima meni yangigina o'lgan chaqalog'i o'rnida ko'rib, undan qolgan siynasi bilan onalik mehrini menga beribdi.

Dastlabki yillarda sahro bolasiday o'sibman... Fotima meni orqasiga qopchiqday osib olib, jazirama oftoblarda ko'tarib yurar, xurmo daraxtlariga ham ko'tarib chiqar ekan.

Shunday qilib, o'sha paytlar men hali aytgan qishloqqa kelibmiz. Fotima meni har kuni ertalab oziq-ovqatimiz bilan shu chakalakka keltirar; meni qip-yalang'och qilib suvga solar ekan... Kechqurungacha yumalanishib o'ynashar, ashulalar aytishar, birga ovqat qilishar ekanmiz... Keyin, uyqumiz kelganda, qum yig'ib yostiq qilar, gavdalarimiz suvda, boshlarimiz qumda quchoqlashib, betlarimizni betlarimizga qo'yishib uyquga ketar ekanmiz...

Suv hayoti tanu jonimga shunchalik singib ketgan ekanki, Musulga qaytganimizda dengizdan chiqqan baliqday qiynalib qolibman. Fe'lim buzilib, har zamon tipirchilar, payti keldi deguncha ust-boshimni yechib tashlab, ko'chaga qip-yalang'och yugurib chiqib ketar ekanman...

Fotimaning burnidan, betlaridan, qo'llaridan g'urralar arimas edi. Men bu xil g'urralarga shunchalik odatlanib qolgan edimki, g'urrasiz yuzlar menga hamisha xunuk ko'rinar edi.

Mening uchun eng katta motam Fotimadan ajralishim bo'ldi.

Shaharma-shahar yura-yura axiyri Karbaloga keldik. U vaqt to'rt yoshlarda edim. Bunday yoshda ko'p narsalarni uncha-muncha esda olib qolish mumkin. Fotimaga yaxshigina yerdan kuyov chiqdi. Enamning kelin bo'lgani, go'shangaga kirgani bugungiday ko'z o'ngimda.

Yuzlari Fotimaniki singari g'urra bo'lgani uchun menga nihoyatda go'zal ko'ringan xotinlar bilan to'la uyda meni quchoqdan quchoqqa olishar, keyin Fotimaning yoniga o'tqazishardi.

So'ngra o'rtaga qo'yilgan barkashlardan hovuchlab ovqatlar yeganimizni eslayman. Nihoyat, kun horg'inligidan va hardam xurmacha singari yumalayverishdan charchab enagamning tizzasida yana barvaqt uxlab qolibman.

Fotima onamiz o'g'li Husayn Karbaloda shahid bo'lganda hayotmidi-yo'qmidi — bilmayman. Bechora ayol o'sha qora kungacha yashab, jigargo'shasi dog'ida har qancha faryod ko'targan bo'lmasin, lekin uning faryodi to'y kechasining ertasiga begona bir xotin quchog'ida yotganimni ko'rib, men ko'targan dodu faryod oldida hech narsa bo'lmagandir..

Xullas, Karbalo Karbalo bo'lib bunday shovqinli motamni ko'rmagandir, deb o'ylayman. Faryod urib yig'lashdan, ohu vohdan ovozim bo'g'ilgach, katta odamlar singari ochlik e'lon qilib, necha kungacha ovqat yemadim.

Enagamdan ayrilib, hasrat ichida qoldim, lekin bu hasratni bir necha oylardan so'ng Husayn nomli bir suvori askargina unuttira oldi. Husayn ta'lim paytida otdan yiqilib, mayib bo'lgan askar edi. Otam uni uyga xizmatkor qilib oldi. Husayn devonaroq odam edi. Meni jonidan ortiq yaxshi ko'rardi. Men esam uning sevgisini oyoq osti qilib, tuzatib bo'lmaydigan bir vafosizlik bilan xorlardim. Men Fotima bilan birga yotib o'rganib qolgan bo'lsam ham, bu bilan birga yotmas edim. Lekin saharda xo'rozlar qichqirdi deguncha ko'zlarimni ochib uning xonasiga yugurib kirar, ot minganday ustiga minib olib, bar-moqlarim bilan qovoqlarini yirib ochardim.

Ilgari Fotima meni bog'larga, dalalarga o'rgatgan bo'lsa, Husayn kazarmaga, askarlar muhitiga olib kirdi. Bu uzun mo'ylovli yo'g'on odamning har xil o'yinlarga ustaligini hech kimda ko'rgan emasman. O'yinlarining asl go'zalligi xavfli, hayajonli kiliqlarida edi. Masalan, meni rezinka to'pday osmonga irg'itib ushlab olar yoki qalpog'iga o'tqazib oyoqlarimdan ushlardi-da, turgan yerida sakrar, gir aylanar edi. Sochlarim to'zg'ir, ko'zlarim tinar, maza qilganimdan shunday qiyqirib-qichqirardimki, bunday lazzatni keyin hech qaerda topmadim.

Ba'zan yomon oqibatlar ham bo'lardi. Lekin men, oramizdagi ahdga binoan, o'yinda jonim achisa yig'lamasligim, undan hech kimga shikoyat qilmasligim kerak. Men katta odamlarday sir saqlashga o'rgandim. Meni bunga insofdan ko'ra ko'proq, u men bilan o'ynamay qo'yadi, deb qo'rqqanligim majbur qilardi.

Kichikligimda meni qiligi sovuq deyishardi. Balki bu to'g'ridir ham. Nimagaki, kim bilan o'ynasam jonini og'ritar, dodlatar edim. Bu fe'l harholda Husayn bilan bo'lgan o'yinlarimning oqibati bo'lsa kerak.

Jonim har qancha og'riganda ham falokatni oh-voy qilmay, ochiq chehra bilan qarshilashim undan menga bir yodgordir.

Husayn ba'zan kazarmada anatoliyalik askarlarga cholg'u chaldirar, meni yana xurmachaday boshiga o'tqazib olib, qiziq o'yinlar qilardi.

Bir payt u bilan otda ham sayr qiladigan bo'ldik. Otam uyda yo'qligida Husayn og'ildan otni olib chiqar, meni quchog'iga olib dalalarda soatlarcha o'ynatib yurardi. Biroq bu ermagimiz uzoqqa bormadi. Ishqilib, gunohiga qolmayin-u, oshpaz xotin bo'lsa kerak, u bir kun bizni otamga chaqdi, bechora Husayn otamdan ikki tarsaki yedi-yu, shu-shu otga yaqinlashmay qo'ydi.

Asl muhabbat g'avg'osiz, shovqinsiz bo'lmaydi, deyishadi. Biz ham Husayn bilan kunda eng ozi to'rt-besh marta urishib olardik.

Bir qiziq odatim bor edi. Xonaning bir burchagida cho'kkalab, yuzimni devorga o'girib olardim. Husayn uch-to'rt minutcha meni o'z holimga tashlab qo'yar, keyin rahmi kelib, birdan ko'tarib olardi-da, chinqirtirib yuqoriga irg'itar edi.

Quchog'ida bir oz tixirlik qilib o'tirganimdan so'ng axiyri betidan o'pishga rozi bo'lardim. Shu taxlit yarashib olardik.

Husayn bilan qadrdonligimiz ikki yil davom etdi. Lekin u yillar hozirgiga hech o'xshamaydi. Shu qadar uzun, shu qadar uzun ediki ular!..

* * *

Yoshlik xotiralarimni soʻzlab turib, nuqul Fotima bilan Husayndan bahs etishim bir oz ayb boʻlmasmikan?

Mening otam Nizomiddin nomli bir suvori mayori edi. Onamga uylangan yili uni Diyorbakirga joʻnatishgan. Shu ketganicha Istambulga boshqa qaytib kelmagan. Diyorbakirdan Musulga, Musuldan Xonikinga, u yerdan Bagʻdodga, Karbaloga* oʻtgan... Bir yerda aqalli bir yil ham turmagan.

Onamni menga oʻxshatishadi. Onam otamga tushgan yili oldirgan bir rasmi bor, xuddi mening oʻzginam. Faqat bechora onam sogʻliq jihatidan menga hech oʻxshamas edi. Juda zaif ekan. Bitmas-tuganmas yoʻllarga, togʻlarning qattiq havosiga, dalalarning jazira-masiga chidash beradigan sogʻligʻi yoʻq ekan. Keyin, aftidan, tagʻin bir kasali ham boʻlgan. Bechoraning er bilan boʻlgan butun hayoti shu kasallikni yashirish bilan oʻtgan... Nima qilsin, otamni juda yaxshi koʻrar ekan. Meni zoʻrlab erimdan ajratishadi, deb qoʻrqar ekan...

Otam Istambuldan hamon uzoqlashib borar, har bir safari oldidan onamga:

— Seni hech boʻlmasa bir mavsumgina, mayli, ikki oygina onangni yoniga yuborib turay. Onang bechora ham qarib qoldi... Kim bilsin seni koʻrgisi kelib, yuragi ezilib oʻtirgandir, — desa, onam:

— Shu yogʻini ham pisanda qilibmidik? Istambulga birga qaytamiz, demabmidik? — deyarkan.

Gap kasaliga borib taqalsa:

— Mening hech qanaqa dardim yoʻq... Picha charchadim, xolos... Tunov kuni havo bir oz oʻzgardi-da, shundan boʻldim, oʻtib ketadi... — deyar ekan.

Ammo Istambulni koʻrgisi kelganini otamdan hamisha yashirib kelar ekan. Tavba, yashirib boʻlarmidi.

Uyquga ketganidan ikki minut oʻtar-oʻtmas otamni uygʻotar, Qalandardagi chor-bogʻimizni, naryoqdagi chakalakni yoxud Bosfor suvlarini koʻrganligini aytar ekan... Jindakkina uyqu ichida oʻtgan bir necha minutga shu qadar uzun tushni sigʻdirish — u yerlarni odam juda ham koʻrgisi kelgan boʻlishidan emasmikan?

Buvim harbiy ministrlikka, saroy mulozimlarining oldiga borib, otamni Istambulga qaytarishlarini har qancha iltimos qilsa ham, har qancha yigʻlab-siqtasam ham, bu yolvorishlar hech qanday naf bermagan.

Nihoyat, onamning kasali ogʻirlashgandan soʻng otam hech boʻlmasa uni Istambulga olib borib qoʻyish uchun bir oyga ruxsat soʻragan-u, javobni ham kutib oʻtirmasdan yoʻlga chiqqan.

Tuyalarga ortilgan kajavalarda oʻtirib choʻldan oʻtganimiz xuddi bugungiday esimda.

Bayrutga yetib, dengizni koʻrishimiz bilanoq onam bir oz jonlanganday boʻldi. Qoʻngan uyimizda onam meni koʻrpasiga oʻtqazib, sochlarimni taradi, qoʻllarimning kirligini, tugmalarimning tushganligini koʻrib xafa boʻldi, boshini bagʻrimga bosib yigʻladi.

Bir-ikki kundan keyin oʻrnidan turdi. Sandigʻidan yangi kiyimlarini olib yasandi. Kechqurun otamni kutib olgani pastga tushdik. Otam menda qoʻrs tabiat askar taassurotini qoldirgan edi. Lekin oʻshanda onamning turib yurganini koʻrib, suyunganidan yugurib keldi-da, onamni endigina yura boshlagan goʻdak boladay qoʻllaridan ushlab yigʻladi — men buni hech esimdan chiqarmayman....

Bu bizning birga kechirgan soʻnggi kunimiz boʻldi. Onamni ertasi kuni ochiq sandiq yonida, boshi kiyimlar boʻxchasi ustiga qoʻyilgan, lablarida qon qotib qolgan holda topishdi — onam oʻlib qolgan edi.

Olti yashar bolaning ancha-muncha narsaga aqli yetishi kerak. Lekin men hech nimani uqmaganday parvosiz yuraverdim.

Biz tushgan uyda odam ko'p edi. Hali ham esimda, bir necha kungacha kattakon bog'da bolalar bilan bo'g'ishib yurdim, Husayn bilan ko'chalarda, dengiz bo'ylarida aylan-dim, jome hovlisiga kirib qubbalarni tomosha qildim.

Onamni begona yerga qo'yganimizdan so'ng, Istambulga qaytish otamning yuragiga sig'madi.... Innaykeyin, buvim, xolalarim bilan ko'rishishdan qochdi shekilli ham... Shun-ga qaramay, meni ularning oldiga yuborishni o'z burchi deb bildi. Nazarimda, kun sayin o'sib borayotgan qiz bolani kazarmada, askarlar qo'lida tarbiyalash yaxshi bo'lmaydi, deb o'ylagan bo'lsa ham kerak.

* * *

Meni Istambulga xizmatkor askarimiz Husayn eltib qo'ydi.

Lyuks paroxodni va ust-boshi xarob bir arab askari qo'lidagi jajji chaqaloqni ko'z ol-dingizga keltiring... Kim biladi, bu manzara paroxoddagi odamlarga qiziq, balki ayanch ko'ringandir. Lekin yo'lga Husayndan boshqa odam bilan chiqsam bunchalik baxtiyor bo'lolmasdim.

Chorbog'imizning orqasidagi butazorda bir tosh hovuz, bu hovuz labida qo'llari yag'ri-nidan sinib tushgan yalang'och bola haykali bor edi.

Dastlabki kelgan kunlarimda bu siniq haykal oftobdan, yog'ingarchilikdan qoraygan rangi bilan menga mayib, sahroyi boladay xarob ko'ringan edi. Hovuzdagi zilol suvlar us-tiga to'kilgan qizg'ish yaproqlarga qaraganda kech kuz payti edi. Shu barglarni tomosha qilib turib, uning tagida suzishib yurgan bir qancha qizil baliqni ko'rdim-u, buvim ne azobda dazmollab kiydirgan uzun shoyi ko'ylagim va yangi botinkalarim bilan to'g'ri hovuzga sakradim.

Atrofdan qiy-chuv ko'tarildi. Nima bo'lganini bilgunimcha bo'lmay, xolalarim meni yuqoriga quchoqlab olib chiqishdi-da, ham o'pib, ham koyib, kiyimlarimni o'zgartirishdi.

Bu oh-vohlar, bu koyishlardan tilim kuygani uchun hovuzga tushishga ortiq yuragim betlamay qoldi. Endi uning chetidagi qumlar ustida cho'zilib, boshimni suvga tiqib yota-digan bo'ldim.

Bir kun hovuz bo'yida baliqlarni tomosha qilib yotgan edim. Bu voqea xuddi shu bu-gungiday esimda. Buvim bir oz orqada, egnidan hech tushmaydigan qora chorshafiga* o'ralib, bog'chadagi skameykada o'tirgan edi. Husayn esa namoz o'qiyotganday, buvim yonida cho'kkalab olgan edi.

Sekin-sekin gaplashayotganlarini eshitdim. Har holda turkcha so'zlashayotgan bo'lish-sa kerak, nima deyishayotganlarini tushunmadim. Faqat ovozlaridan, dam-badam men-ga qarab-qarab qo'yishlaridan shubhalandim. Quloqlarimni quyonday ding qilib oldim. Men chaynab hovuzga tashlayotgan teshikkulchalarga to'planayotgan qizil baliqlar g'oyib bo'lib, buvim bilan Husaynning suvdagi akslari ko'zimga ko'rina boshladi. Husayn menga qarab-qarab, kattakon dastro'molchasi bilan ko'zlarini artardi. Bolalarning ba'zan yoshla-riga mos kelmagan g'alati sezgilari bo'ladi.

Bu gaplardan bir suiqasd hidini sezdim: Husaynni mendan ayirishmoqchi!

Nega endi? Lekin mayda sabablarga aqlim yetadigan yoshda emas edim... Faqat bu ayriliq vaqti-soati kelganda, kunning botishini... yomg'irning yog'ishini to'sib bo'lmagani kabi, bu ham hech bir yo'sin bilan oldini olib bo'lmaydigan bir falokat ekanini juda yaxshi tushunardim.

O'sha kechasi buvimning yotog'iga juftlashtirib qo'yilgan kichkina karavotchamda bir-dan ko'zlarim ochilib ketdi. Boshimizdagi qizil qalpoqli chiroq o'chiq bo'lsa ham, deraza-lardan tushib turgan oy nurida xona yop-yorug' edi. Uyqum qochdi. Yuragimda chidab bo'lmaydigan bir alam paydo bo'ldi. Bilaklarimga tiranib, sekin buvimga qaradim, uning uxlayotganiga ishonganimdan keyin karavotimdan asta tushdim, oyoq uchida yurib xo-nadan chiqdim. Boshqa bolalar singari qorong'ilikdan, yolg'izlikdan qo'rqmas edim. Zina

pog'onalari g'ijirladi deguncha, katta odam ehtiyotkorligi bilan turgan yerimda to'xtab, sekin-asta dahlizga tushdim.

Eshiklarni qulflab qo'yishibdi. Lekin bog'cha eshigi yonidagi deraza ochiq ekan, jonimga shu ora kirdi. Derazadan bir sakrab tashqariga tushdim. Husayn bog'chaning narigi chetidagi bog'bon hujrasida yotardi. Kechasi kiyadigan oq ko'ylagimning uzun etaklarini oyoqlarimga o'ralashtira-o'ralashtira o'sha yoqqa chopib ketdim. Hujraga kira solib, Husaynning karavotiga chiqib oldim.

U juda qattiq uxlardi. Arabistonda ekanimizda ham ertalab uni uyg'otish uchun ozmuncha mehnat sarf qilmasdim. Ko'zlarini ochishga unamagandan keyin, otga minayotganday qorniga minib olib qistash, uzun mo'ylovlarini tizgin qilib tortish, "chux"lash kerak bo'lardi. Lekin bu kecha uni uyg'otishdan qo'rqdim. Uyg'onsa, meni ilgarigiday yoniga o'tkazishga ko'nmaydi, yalinib yolvorishimga qaramay, buvimga eltib beradi, deb o'yladim.

Asli birdan-bir tilagim oxirgi kechani uning yonida o'tkazish edi.

O'sha kechasi qilgan nojo'ya harakatim yaqin vaqtlargacha oilamiz og'zidan tushmay keldi.

Buvim saharga yaqin uyg'onganda yonida yo'qligimni ko'rib, shaytonlab qolayozibdi... Bir necha minut ichida butun chorbog' oyoqqa turibdi... Chiroq, shamlar ko'tarishib bog'chani, dengiz bo'ylarini axtarishibdi. Bo'g'ot orasidan ko'chagacha, qayiqxonadan hovuzning ikki qarich suvigacha hammayoqni ostin-ustin qilishibdi. Qo'shni poliz qudug'iga chiroq tushirib qarashibdi...

Bir mahal buvimning esiga Husayn tushibdi-yu, u yotgan hujraga qarab chopibdi. Kelib qarasa, men askarning bo'ynidan mahkam quchoqlab uxlab yotgan emishman.

Ayriliq kunining fojiasini hali-hali eslab kulaman. Men umrimda o'sha kungiday xokisorlik qilganimni bilmayman. Husayn eshik yonida tiz cho'kib olib, shopday mo'ylovlari borligidan ham uyalmay yig'ladi, men esa Bag'dodda, Suriyada arab tilanchilaridan o'rganib olgan duolarim bilan buvimning, xolalarimning etaklarini o'pib, undan ajratmasliklarini so'rab yalindim.

* * *

Romanlarda qayg'uga uchragan odamlar yelkasi cho'kkan, ko'zlari so'ngan, harakatsiz, unsiz, yana ham ochiqrog'i, g'arib qilib tasvirlanadi.

Menda doimo buning aksi bo'ladi. Qachon og'ir qayg'uga cho'ksam, ko'zlarim porlaydi, chehram ochiladi, terimga sig'may ketaman. Dunyoni pisand qilmaganday, qahqaha urib kulaman, turli sho'xliklar, telbaliklar qilaman. Shu bilan birga ohu zorini yaqin odamiga, boshqalarga aytolmaydigan kishilar uchun buni juda yaxshi odat deb hisoblayman.

Husayndan ayrilganimdan keyin ham shunday qilganim esimda. Yaramasliklardan quturar, meni yupansin deb olib kelishgan qarindosh bolalarni urib-surib jonlarini olardim.

Yotu begonalar ko'zida ayb bo'ladigan bir vafosizlik bilan Husaynni ko'nglimdan chiqarib tashladim. Ammo yaxshi bilmayman, balki undan chinakam xafa bo'lganim uchun shunday qilgandirman. Oldimda nomi tilga olingan hamono yuzimni teskari o'girib olar, men endi-endi o'rgana boshlagan turkcha so'zlar bilan: "Husayn pis, Husayn chirkin, edepsiz... oo" *, — deb yerga tupurardim.

Shunday bo'lsa ham, bechora "yomon, yaramas" Husaynning Bayrutga yetar-etmas menga yuborgan bir quti xurmosi jahlimni pasaytirganday bo'ldi. Xurmolarining tugashidan falokatdan qo'rqqanday qo'rqqanim holda bir o'tirishda hammasini pok-pokiza tushirdim. Xayriyat, danaklari qoldi. Ular menga bir necha haftalik ermak bo'ldi. Bir qismini xachirlarga taqiladigan munchoqlar bilan aralashtirib ipga tizdim, yovvoyi odamlarniki-

ga o'xshagan shoda munchiq yasab, bo'ynimga ilib oldim. Qolganlarini bog'chaning har yer-har yeriga ekdim. Necha oygacha har kuni ertalab kichkina idishda ularga suv quyay, bog'chada xurmozor bo'lishini kutar edim.

Bechora buvim esini yo'qotib qo'ydi. Meni yo'lga solish chindan ham imkonsiz edi. Sahar g'ira-shirasida uyg'onar, kechqurun charchab, horib-tolgunimga qadar beboshliklar qilar edim. Ovozim o'chguday bo'lsa, chorbog'da xavotirga tushishardi. Chunki bu mening biror yerimni kesib olib, ovozimni chiqarmay qonimni tindirish, yo bir yerga yiqilib ketib, og'riqdan to'lg'anish, yoxud stul oyoqlarini arralash, to'shak jildlarini bo'yash kabi zararli ishlar bilan mashg'ul ekanligimni bildirar edi.

Bir kuni qushlarga latta, payrahalardan uya yasash uchun daraxtlarning qir uchiga chiqar, boshqa bir kun o'choq mo'risidan tosh otib, oshpaz xotinni qo'rqitish uchun tomga tirmashar edim.

Chorboqqa ora-sira bir doktor kelib turardi. Bir kun shu doktorni eshik oldida kutib turgan bo'sh izvoshga chiqdim-u, jonivorlarni qamchiladim. Boshqa bir kun esa kattakon kir tog'orani sudrab borib dengizga tushirdim-da, unga o'tirib olib o'zimni oqinga topshirdim. Bilmayman, boshqalarda ham shundaymi, lekin bizning oilamizda yetim bolani urish gunoh hisoblanardi. Juda haddimdan oshib ketgan kezlarimda qo'limdan yetaklab borib biror uyga qamab qo'yishardi. Beradigan jazolari shu edi, xolos.

Hamma bolalar "soqolli amaki" deb chaqiradigan g'alati tabiatli bir qarindoshimiz bor edi. Ana shu soqolli amaki mening qo'llarimni "Avliyo panja" derdi. Chunki barmoqlarim biror kun ham yara-chaqadan xoli bo'lmas, xina qo'ygan xotinlarnikiga o'xshab, undan latta, bintlar arimas edi.

Tengqurlarim bilan bir xil muomalada bo'lmas edim. Yoshi ancha katta bo'lgan qarindosh bolalar ham mendan bezillardi. Menda, qalbmida sevgi olovi uchqunlaguday bo'lsa, bu ham bir falokat bo'lardi. Odamlarga o'xshab sevishni, sevganimni mehru shafqat bilan e'zozlashni o'rganmagan edim. Yaxshi ko'rgan odamim ustiga hayvon bolasiday otillar, quloqlarini cho'zar, yuzini tirnar, itarib-turtib jonidan bezor qilardim.

Qarindosh bolalar orasida faqat bittasidan tortinar, o'shandangina hayiqar edim.

U Basima xolamning o'g'li Komron edi. Ammo uni bola deyish uncha to'g'ri kelmaydi. Avvalo yoshi mendan ancha ortiq, qolaversa, juda odobli, vazmin. Bolalarga qo'shilishni yoqtirmaydi. Qo'llarini cho'ntaklariga suqib olib, yo dengiz bo'yida o'zi yolg'iz aylanib yuradi, yo bo'lmasa daraxtlar soyasida kitob o'qib o'tiradi.

Komronning sochlari jingalak, sarg'ish yuzi esa nozik, oppoq, yargiroq. Shunchalar yargiroqki, yuragim chopsa-yu quloqlariga yopishib olib, yaqindan betlariga qarasam xuddi oynadagi kabi o'zimni ko'rishimga ishonaman.

Undan tortinsam ham, baribir janjallashdim. Dengiz bo'yidan savatda xarsangtosh tashiyotgan edim, shulardan bittasini oyog'iga tashlab yubordim. Bilmayman, tosh og'irmidi yo u anchagina nozikmidi, birdaniga chinqirib voy-voylab yubordi. Esim chiqib ketdi. Bog'chadagi kattakon chinorga maymundek chaqqon tirmashib chiqib ketdim. Meni u yerdan na ozor, na do'q va na yolvorishlar tushira oldi. Oxiri bog'bonni orqamdan chiqardilar. U ko'tarilgan sari men ham daraxt uchiga chiqib ketaverdim. Ammo u, og'irimni ko'tara olmaydigan ingichka shoxlarga chiqishdan toymaydigan bir alfozda ekanligimni, agar orqamdan chiqaversa falokat ro'y berishi mumkinligini ko'rib, pastga tushib ketdi.

* * *

Xullas, o'sha kecha qorong'i tushguncha daraxt shoxida qushday o'tirdim.

Mening dastimdan bechora buvimning uyqusida halovat qolmadi. Boyoqish xotin mening telbaligimga kun sayin ko'proq ishona bordi. Goho saharda, kechagi sho'ru

g'avg'omdan boshi tinchishga ulgurmay, buvim mening shovqin-suronim bilan uyg'onar, ko'rpasida to'lg'anar, mening qo'llarimdan ushlab olib: "O'zi o'lib, qarigan chog'imda bu maxluqni boshimga balo qilib tashlab ketdi-ya?" deydi bo'lsa, buvim albatta meni degan, uni kelgan yeriga qaytarib yuborgan bo'lardi.

Albatta, kasalmand bir kampirning kechasi horg'inligi bosilmasdan uyg'onishi jabr. Lekin shunisi ham borki, kechasi bilan tinib-tinchigan taqdirda ham yolg'izlik ruhi bilan uyg'onish, judoliklar alamida azob chekish yanada og'irroq bo'ladi.

Xullas, shuncha zahmat yetkazganimga qaramay, buvimning men bilan ovunganiga, men bilan baxtiyor bo'lganiga ishonaman.

* * *

Buvimdan judo bo'lganimizda to'qqiz yoshlarda edim. Otam ham ittifoqo Istambulda edi.

Otam bechorani bu safar Tripolidan Albaniyaga ishga o'tkazishibdi. Shuning uchun Istambulda atigi bir hafta qolishi mumkin edi.

Buvimning o'limi uni mushkul ahvolga solib qo'ydi. Beva ofitser to'qqiz yashar qizini yetaklab tog'u toshlar orasida sargardon bo'lib yurolmas edi. Meni siqilib qoldi deb qo'rqibmi, xolalarimga tashlab ketishga negadir ko'ngli chopmadi. Nimani o'ylagan bo'lsa o'ylagandir, har holda bir kun meni yetaklab borib kemaga o'tqazdi. Istambulga o'tdik. Ko'priqda yana aravaga tushib, uchi-keti ko'rinmagan o'rlardan oshdik, bozorlardan o'tdik, ke-yin bitta kattakon g'ishtin bino oldiga kelib to'xtadik.

Bu yer umrimning o'n yilini qamoqda o'tkazishim kerak bo'lgan so'rlar (soeur) maktabi edi. Bizni eshik yonidagi pardalari, derazalari yopiq, olaqorong'i bir xonaga olib kirishdi.

Hamma narsa avvaldan gaplashib qo'yilgan bo'lsa kerak, bir ozdan keyin qora kiyimli bir xotin kirdi-yu, to'g'ri mening ustimga kelib engashdi. Boshidagi oq ro'molining uchlarini g'alati bir qushning qanotlari singari sochlaringa tegizib turib, yaqindan yuzimga tikildi, betlarimni siladi.

Maktabga qo'ygan birinchi qadamim yangi bir bema'nilik, yana bir yaramaslik bilan boshlanganini eslayman.

Otam mudira opa bilan gaplashib turganida, men xonani aylanib uni-buni kovlashtira boshladim. Bir vazaning rangli rasmlariga barmog'imni tegizib ko'rmoqchi bo'luvdim, u tushib chil-chil bo'ldi.

Otam qilichini sharaqlatib o'rnidan sapchib turdi, jahl bilan qo'limdan tortdi.

Singan vazaning egasi mudira opa esa, aksincha, kulardi. Qo'llarini silkitib, otamni tinchlantirishga harakat qildi.

* * *

Maktabda bu vazaga o'xshash yana qancha narsalarni sindirishim turgan gap. Uydagi beboshligim u yerda ham davom etdi. Murabiyalarimiz chindan ham malak kabi sabrli xotinlar edi yoki mening yaxshi tomonlarim bor edi. Yo'qsa, mening dastimdan bu qadar ozor chekishlari mumkinmi, qalay?

Sinfda sira tinmay to'polon qilar, u yoqdan-bu yoqqa o'tib yurardim.

Hamma singari zinadan tushish mening odatim emas edi. Albatta biror burchakka biqinib olib, sinfdoshlarimning tushishlarini poylar, keyin panjara yog'ochiga otga minganday sakrab chiqib olib, o'zimni pastga qo'yib yuborardim. Yoki oyoqlarimni juftlashtirib zinalardan sakrardim.

Bog'da qurigan daraxt bo'lardi. Payti keldi deguncha o'shanga tirmashib chiqib olganimni, po'pisalarga quloq solmay tanaffus oxirigacha shoxdan-shoxga irg'iganimni ko'rgan muallimam: "Bu odam bolasi emas, choliqushi"* , — deb koyigan edi.

Ana shunday qilib, o'sha kundan boshlab asl nomim unutildi-yu, hamma meni "Choliqushi" deb ataydigan bo'ldi.

Bilayman, bu ism keyinchalik qanday qilib oilamizga ham o'tdi-yu, Farida otim bayram kiyimi singari juda kam qo'llanadigan rasmiy ot bo'lib qoldi.

"Choliqushi" mening o'zimga ham yoqardi, nimagaki bu nom ko'p mahal jonimga ora kirardi. Biron nojo'ya harakatimdan shikoyat qilishsa, bahuzur yelkalarimni uchirib: "Na chora... Choliqushining qo'lidan boshqa nima kelardi", — deyardim.

Ba'zan maktabimizga echkinikiga o'xshagan kichkina soqol qo'yib olgan ko'zoynakli pop kelib-ketib yurardi. Bir kun sochimning uchidan qaychi bilan jindak kesib, yelim bilan iyagimga yopishtirib oldim. O'qituvchimiz men tomonga qaraganda jag'imni hovuchimning ichiga yashirar, nari yoqqa qarashi bilan qo'llarimni olardim-u, soqolimni selkil-latib, popga taqlid qilar, bolalarni kuldirar edim. O'qituvchimiz bu qahqahalarning sababini bilolmay, tomog'i yorilguday bo'lib baqirar edi.

Nimayam bo'ladi-yu, bir mahal yuzimni sinfimizning yo'lakka ochiladigan derazasi tomonga o'girib qolmaymanmi? Qarasam, oyna orqasidan mudira opa menga qarab turibdi-da!

Shoshib qolganimdan nima qilsam bo'ladi? Bo'ynimni egdim, barmog'imni labimga keltirib "jim!" ishorasini qildim, keyin esa barmoqlarim bilan unga bir bo'sa yubordim.

Maktabning kattasi ana shu mudira opa edi. Eng keksa muallimlargacha hamma uni xudoday hurmat qilardi. Shunday bo'lgani holda, undan muallimga nisbatan sir saqlashni so'rashim xotin boyoqishga nasha qildi. Sinfga kirsam salobatini saqlab qololmasligidan qo'rqayotganday kuldi, keyin qo'li bilan menga po'pisa qilib, yo'lak qorong'iligida ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Mudira opa bir kuni meni ovqatxonada qo'lga tushirdi. Sinfdan o'g'irlab chiqqan qog'oz savatimga ovqat sarqitlarini solib turgan edim. Mudira dag'al tovush bilan:

— Bu yoqqa kel, Farida, nima qilyapsan? — dedi.

Qilayotgan narsamning yomonligini bilmas edim. Yuziga tik qarab:

— Itlarga ovqat berish ham yomon narsami, maso'r?— dedim.

— Qanaqa itlarga? Qanaqa ovqat?

— Vayronadagi itlarga... Oh, ma soeur*, men borganimda qanchalik suyunishganini bir ko'rsangiz edi... Kecha kechqurun bo'lsa, burchakda kutib olishdi, oyoqlarimga yopishishdi... "Sabr qilinglar... vayronaga eltib beraman... ungacha o'lib qolmassizlar...", desam ham zolimlar quloq solishmadi. Osilishib meni yerga yiqitishyapti... Mening ham o'jarligim tutib ketdi. Savatga etagimni mahkam yopib oldim... Sal bo'lmasa meni tilkapora qilib tashlashardi... Xayriyatki, bir teshikkulchachi o'tib ketayotgan ekan, qutqazib oldi.

Mudira ko'zlarimga tikilib turib eshitdi.

— Juda soz, xo'sh, maktabdan qanday qilib chiqding? — deb so'radi u.

Men hech tap tortmay:

— Kirxonaning orqasidagi devordan oshib tushdim,— dedim.

Mudira katta bir falokat xabarini eshitganday boshini qichib:

— Qanday botingding? — dedi.

Men yana to'g'risini aytdim:

— Ajablangmang, ma soeur... Devor juda past... Innaykeyin, qanday qilib eshikdan chiqishim mumkin?.. Qorovul meni chiqarib qo'yarmidi? Birinchi chiqqanimda: "Seni ma soeur Terez chaqiryapti", — deb aldab qochgan edim... Iltimos qilaman, siz ham menga xalaqit bermang... Chunki itlarning och qolish xavfi bor...

Murabbiylarimiz xo'p g'alati xotinlar edi-da. Boshqa biron maktabda shu narsalarni qilsam yo meni qamab qo'yishar, yo bo'lmasa birorta jazo berishar edi, deb o'ylayman.